

Istorinis parkas kaip emocijų ir potyrių vieta – nuo funkcinio link emocinio želdyno zonavimo

Dr. Vaiva Deveikienė¹, Steponas Deveikis*²

¹LKAS narė, Vilniaus miesto savivaldybės administracijos Aplinkos skyriaus Kraštovaizdžio architektūros poskyrio patarėja

²LKAS asocijuotas narys, Kraštovaizdžio ir želdynų ekspertų grupės direktorius

(Gauta 2024 m. sausio mėn.; atiduota spaudai 2024 m. vasario mėn.; prieiga internete nuo 2024 m. gegužės 10 d.)

Anotacija

Straipsnyje pristatoma ir nagrinėjama parko emocinio zonavimo metodologija. Moderniosios kraštovaizdžio architektūros ir postmoderniosios kraštovaizdžio architektūros idėjos realizuojamos želdynų dizaino priemonėmis, dažnai nekreipiant dėmesio į senųjų, istorinių želdynų emocinį potencialą ir identitetą. Straipsnyje akcentuojami kraštovaizdžio architektūros objektų kūrimo, urbanistinio planavimo aspektai, aktualūs ir reikšmingi senųjų, istorinių želdynų renovacijos procesuose. Tai novatoriška idėja tolesnei Lietuvos kraštovaizdžio architektūros raidai.

Reikšminiai žodžiai: *emocinis zonavimas, istorinis parkas, dvaro parkas, Ilzenbergas, Trakų Vokė, Vyžulionys.*

Abstract

The article presents and examines the methodology of emotional zoning of the park. The ideas of modern landscape architecture and post-modern landscape architecture are realized by means of greenery design, often without paying attention to the emotional potential and identity of old, historical greenery. The article emphasizes the aspects of the creation of landscape architecture objects, urban planning, which are relevant and significant in the renovation processes of old, historical greenery, and innovative idea for the further development of Lithuanian landscape architecture.

Key words: *Emotional zoning, historical park, manor park, Ilzenberg, Traku Voke, Vyžulionys*

Įvadas

Istorinio želdyno apibrėžtis Lietuvos Respublikos želdynų įstatyme – „želdynas, turintis išliekamąją istorinę, stilistinę, meninę vertę arba svarbus urbanistinės raidos požiuūriū, susijęs su visuomenės, kultūros ar valstybės įvykiais arba asmenybėmis“ (2 straipsnis, 4 dalis) – mus kviečia į platų kontekstą. Tačiau straipsnio tema – siauresnė sąvokos skiltis: istorinis želdynas kultūros paveldo kompleksų – dvarų sodybų teritorijose (dvarų parkai, sodai), kurį straipsnyje vadinsime istoriniu parku arba istoriniu želdynu.

Želdynas ir (ar) želdiniai Lietuvos klimato sąlygomis yra neatsiejama dvarų sodybų – kultūros paveldo teritorijų sudėtinė dalis. Želdiniai lemia teritorijos suplanavimo struktūras, estetinį ir utilitarinį naudojimo aspektą, aplinkos kaitą, nes želdiniai, būdami gyvosios gamtos dalimi, išgyvena savo raidos ciklą, auga veši, žūva. Skirtingai nuo architektūros objekto statinio, želdynas ar želdiniai yra kintanti, biologiškai aktyvi (auganti) materija. Paveldosaugoje želdiniai yra atskira vertingąsias savybes turinti arba galinti turėti medžiaginė dalis, biokonstrukcinis elementas, savo sąranga ir užimamu plotu bei tūriu sudaranti nuolat kintantį teritorinį ir tūrinį vienį.

Kultūros paveldo sampratoje žmogaus sukurtas ar performuotas iš gamtos pagal tam tikrus principus želdinių biokonstrukcinis elementas ar elementų visuma (želdynas) visada turi paskirtį (funkciją) ir būdingą planavimo struktūrą. Želdynui kaip kraštovaizdžio elementui būdingos trys bendrosios kraštovaizdžio sampratos paradigmos (Kavaliauskas, 2013): mokslinė (analitinė); meninė (percepcinė); kraštotvarkinė (utilitarinė). Meninė paradigma kliaujantis kraštovaizdis (ir jo elementai, želdynas) suprantamas kaip jutimo organais ir emociškai suvokiamas, dažniausiai regimas arba atvaizduotas (nupieštas, nufotografuotas, nuskenuotas) Žemės paviršiaus aplinkos vaizdas. Tokios sampratos versijos pamatu, pasak P. Kavaliausko (2013), laikytinas kraštovaizdžio sensorinių teritorinių vienetų, pirmiausia videotopų, informacinės ir estetinės kokybės potencialo nustatymas.

Sensorinis teritorinis vienetas gali būti analizuojamas skirtingu teritoriniu – regiono, vietovės, apyrbės – lygmeniu; jis yra būdingas ir istoriniams želdynams, istoriniams parkams. Daugelyje

istorinių parkų tvarkybos (restauravimo ir atnaujinimo) projektų, atliekamų tyrimų tvarkybai pagrįsti apžvalgose nesistengiama apčiuopti gilesnių urbanistinių, teritorijų planavimo ar konkretaus objekto estetinių bruožų, meninės idėjos raiškos ir sklaidos parametrų. Gamtos arba perkurtos gamtos teikiama poilsio funkcija ir nacionalinės moderniosios urbanistikos bei modernizmo kraštovaizdžio architektūros tradicija ir sprendinių paieška daugelį senųjų parkų, istorinių želdynų renovacijos projektų kreipė rekreacinių ir pramogų funkcijų prioriteto linkme. Vietos dvasia, sociokultūrinis paveldas, želdyno teikiamas emocinis užtaisas yra tarsi suniveliuojamas. Tačiau sukurtos aplinkos emocinis efektas ir estetinis poreikis skirtinguose objektuose (parkuose) yra ir turi likti skirtingas. Šiuo tyrimu pabandyta analizuoti kraštovaizdžio architektūros, rekreacinės architektūros, teritorijų planavimo sprendinių meninio ir utilitarinio potencialų sanglaudą ir raišką istorinių dvaro sodybų želdynų tvarkymo projektuose.

Tyrimo ir straipsnio tikslas – apžvelgti ir analizuoti istorinių želdynų emocinio potencialo, emocinio zonavimo principus ir meninės raiškos priemones, apibendrinti žinias ir metodologiją, akcentuojant kraštovaizdžio architektūros idėjų plėtotės ir meninio sumanymo vystymo aspektus. Analizė pagrindžiama keletu Lietuvos dvarų parkų renovacijos projektų atvejų analize, emocinio zonavimo pavyzdžiais.

Tyrimo metodika ir šaltiniai

Rengiant straipsnį taikyti bibliografinių ir ikonografinių šaltinių, mokslinių publikacijų, elektroninių išteklių analizės, sugretinimo ir palyginimo, apžvalginių tyrimų Lietuvos dvarų parkuose (Ilzenbergo, Lentvario, Užutrakio, Trakų Vokės, Vyžulėnų ir kt.) metodai. Darbas taip pat paremtas straipsnio autorių įvairių publikacijų ir apžvalginių analizių apie kraštovaizdžio architektūros kūrėjus, pirmiausia Edouard'o André (1840–1911) ir jo mokyklos, metodine sankloda. Metodines prieigas formuoja J. Kučinskienės ir D. Baravykaitės straipsnių ciklas apie potyrių vietovių kraštovaizdžio planavimo ypatumus (Kučinskienė ir Baravykaitė, 2012–2017), taip pat leidinyje *Lietuvos kraštovaizdžio architektų darbai 2008–2018* (sudarytojas Mantas Pilkauskas, 2018) publikuojamas pramogų, sporto ir poilsio daugiafunkcio komplekso Pakruojo dolomito kasybos karjeruose projekto (2012, autoriai dr. L. Dringelis, dr. E. Ramanauskas ir kt.) aprašymas, kiti šio leidinio tekstai (Dringelis, Ramanauskas, 2018).

Kaip teigia J. Kučinskienė ir D. Baravykaitė (2012), XXI a. iššūkis – formuoti kraštovaizdį, kuris tenkintų ne tik įvairius žmogaus poreikius, bet ir potyrius. Kūrybinio kraštovaizdžio projektavimo tikslas ir užduotis yra suvokti, apibrėžti ir išvystyti pagrindinius potyrius, numatytus projekto programoje. Potyriai turi apimti įvairius aspektus, ir potyrių vietovėje svarbi visa aplinka, kurioje lankytojas patiria visą spektrą pojūčių ir potyrių. Potyrių vietovėje svarbu ne tik pramogos, bet ir supanti aplinka, kuri formuoja potyrius, gaunamus per regėjimą, klausą, uoslę, lytėjimą (Kučinskienė ir Baravykaitė, 2012) – autorės pateikė sumedėjusių augalų, sukeliančių skirtingus pojūčius ir formuojančių pojūčių aplinką sąvadą (lentelę). Viena plačiausiai žinomų aplinkos psichologijos teorijų – mokslininkų Rachel ir Stephen Kaplan (Kaplan & Kaplan, 1989) tyrimo modelis grindžiamas dviem pagrindiniais žmogaus poreikiais aplinkai – ją suprasti (angl. *to understand*) ir tyrinėti (angl. *to explore*). Vadovaujantis šiuo principu išskiriami keturi pagrindiniai aplinkos emocinio išgyvenimo arba estetinio pajautimo kriterijai: darnumas (angl. *coherence*), sudėtingumas (angl. *complexity*), skaitomumas (angl. *legibility*), paslaptینگumas (angl. *mystery*), kuriuos mokslininkai grupuoja į tiesioginio supratimo bei tiesioginio tyrinėjimo ir nuspėjamo supratimo bei nuspėjamo tyrinėjimo grupes (plačiau apie tai: Deveikienė, 2018, p. 98).

Mūsų keliami hipotezė (ir tyrimo pobūdis) paremta teiginiu, kad svarbiausia istoriniame želdyne (dvaro parke) yra kuriama emocija; juk emociju išpūdžiu prasideda bet koks želdyno teikiamas pojūtis ir potyris. Želdyną pirmiausia suvokiame jutimo organais ir emociškai; mūsų smegenys priima, įsimena, analizuoja ir atitinkamai reaguoja į joslės (sensorinių) organų siunčiamus signalus, kuriuos gauname liečiant, regint, ragaujant, uodžiant, girdint. Emocinio

suvokimo principą „paremia“ ir naujausios užsienio autorių publikacijos (Harries, Chalmin-Pui *et al.*, 2024; Young, 2020; Yuan, Browning *et al.*, 2023).

Logiška teigti, kad atliekant istorinio želdyno kompleksinius natūrinius (*in situ*) tyrimus, kuriuose nagrinėjama želdyno gamtinė aplinka (reljefas, vandenys, želdiniai), panoramos, siluetas, planinė ir erdvinė struktūra, užstatymo pobūdis, architektūra, svarbiausi statiniai, ypač kultūros paveldo objektai bei kiti komponentai, lemiantys vietovių ir jų istorinių želdynų savitumą, jų identitetą, turi būti išaiškinamas ir apibūdinamas emocinis aplinkos poveikis ir šio poveikio kūrimo ir valdymo priemonės. Skandinavijos šalių romantinių parkų erdvinę struktūrą ir emocinio poveikio kūrimą analizavo Sven Ingvar Andersson ([1981] 1993), Lietuvos dvarų romantinius parkus aptarė Juras Balkevičius (2010), Indrė Kačinskaitė (2018), kiti autoriai.

Pirmojo žingsnio (etapo) priemone restauruojant, atkuriant istorinį parką laikytinas emocinis istorinio želdyno zonavimas. Jis sietinas ir pagrindžiamas istorinio želdyno planine ir erdvine struktūra, jos sudėtingumu, elementų (biokonstrukcijų), iš kurių formuojama želdyno struktūra, pažinimu ir vertinimu, estetinės kokybės potencialo nustatymu, parkų ir sodų planavimo būdo (tipo) raidos analize.

Rezultatai ir jų aptarimas

Istorinio parko struktūros analizė ir tipologija, pagrindiniai elementai. Dvaro sodybos parkas yra sudėtinga struktūra, kurios analizė ir tyrimai nėra vienareikšmiškai reglamentuoti. Reikalingų atlikti tyrimų įvairių autorių publikacijose siūloma nemažai. Dauguma siūlomų tyrimų, deja, yra orientuoti į dendrologines vertybes ir ypatybes ir neanalizuoja parko kaip meninės aplinkos sistemos. Tenka priminti, kad Lietuvos Respublikos želdynų įstatyme *parko* sąvokos apibrėžtis nėra pakankamai tobula ir aiški. Keletą specifinių sąvokų, vartojamų mūsų straipsnyje, pateikiame papildomai:

Biokonstrukcija, biokonstrukcinis elementas – suformuota sumedėjusių augalų bendrija, sudaranti vieningą tūrinį darinį (elementą) želdyno struktūroje; būtent iš biokonstrukcinių elementų formuojama želdyno struktūra, kuriama stilistinė dermė ir kompozicija.

Parkas – ne mažesnė kaip 1 hektaro žmogaus sukurta ar pertvarkyta, meniškai suformuota ir želdiniais apšodinta teritorija su įtaisinais ir statiniais, skirta reprezentacijai, poilsiui, edukacijoms, kultūros reikmėms, pramogai ar laukinės gamtos, natūralių buveinių apsaugai ir eksponavimui; gali būti atskiras, savarankiškas objektas arba sudėtinė architektūrinio komplekso (ansamblio) struktūros reikšminga dalis.

Sodas – nedidelė, dažnai mažesnė nei 1 hektaro želdinių teritorija, sukurta konkrečiais utilitariniais tikslais, papildanti architektūrinio komplekso (ansamblio) struktūrą ir esanti vertinga jo sistemos dalis.

Alėja – linijinė želdinių struktūra, suporintų medžių ar krūmų eilių juosta, akcentuojanti reikšmingą taką arba kelią kraštovaizdžio teritoriniame vienetė arba vietovėje; alėja yra reikšmingas tūrinis elementas, gali būti geometriškai taisyklingos (tiesios) arba plastiškai laisvos konfigūracijos.

Linijiniai želdiniai (medžių eilė) – linija pasodintų ir augančių medžių arba medžių ir krūmų derinys, įprastai akcentuojantis kokią nors ribą (perimetrą) arba pridengiantis kito objekto teritoriją.

Pavieniai (padriki) želdiniai arba želdyno fragmentai – pasodinti arba savaime užaugę medžiai dvaro sodybos teritorijoje ir turintys reikšmingą įtaką kultūros paveldo vertingosioms savybėms bei jų išsaugojimui.

Tūriniai želdinių elementai, iš kurių formuojama želdyno struktūra, kuriama stilistinė dermė ir kompozicija ir kurie yra laikytini pagrindinėmis želdyno biokonstrukcijomis:

Medžių ir krūmų masyvas (vad. giraitė) – didelė, pakankamai tankiai augančių medžių ir krūmų bendrija, formuojanti želdyno pobūdį ir erdvių struktūrą.

Medžių ir krūmų retmė – retai medžiais ir krūmais užsodintas plotas arba natūraliai išretėjęs ar specialiai išretintas masyvas. Retme laikoma želdinių bendrija teritorijoje, kai vidutinis atstumas tarp medžių neviršija vidutinio medžių aukščio.

Medžių ir krūmų grupė (vad. guotas) – nedidelis, tankiai augantis medžių arba medžių ir krūmų derinys, sudarantis vieningą kompaktišką tūrinį vienetą.

Medžių ratas (vad. žalioji pavėsinė) – kompaktiškai augančių medžių grupė, pasodinta nedidelio poligono-aikštelės (apskritimo, kvadrato, šešiakampio, ovalo ar kitokios formos) kontūre ir formuojanti nedidelę vidinę erdvę.

Medžių lizdas – iš vienos sodinimo vietos (iš vieno kelmo) augančių kelių medžio kamienų derinys.

Alėja – jau apibūdinta medžių arba medžių ir krūmų suporintų eilių juosta, raiškus tūrinis ir erdvinis elementas.

Medžių eilė – linija pasodintų ir augančių medžių derinys, kuriame medžiai gali būti pasodinti geometriškai taisyklinga tiese arba plastiškai laisva kreive.

Medis vienišius (vad. vienišius, *soliteras*) – pavieniui augantis medis, išryškinantis arba akcentuojantis atskiras atvirų erdvių dalis; atstumas nuo vienišiaus iki artimiausio masyvo (giraitės) turi būti didesnis už visą pavieniui augančio medžio aukštį.

Parkų ir sodų planavimo tipas lemia parko kūrimo, priežiūros ir tvarkybos principus, taip pat ir dvaro sodybos parko, istorinio želdyno emocinių zonų (potyrių vietų) raišką. Želdynų tipologiją ir kūrimo principus pastaruoju metu nuosekliai analizavo ir apibendrino John Dixon Hunt (2012, 2015, 2022). Istorinių želdynų planavimo tipai, mūsų nuomone, yra keturi.

Geometrinis (vad. prancūziškasis) parkas arba sodas – radikaliai pertvarkant natūralią arba suformuojant naują želdyno teritoriją, griežtomis ir aiškiomis kompozicinėmis priemonėmis suteikiant reguliarią struktūrą ir aiškią kompozicinę meninę idėją sukurtas parkų meno kūrinys. Geometriniam parkui (sodui) ar jo daliai būdinga:

a) transformuotas plokščias arba taisyklingai terasomis suformuotas teritorijos paviršius (reljefas);

b) taisyklingų formų, dažnai ir karpomi ar kitaip formuojami biokonstrukciniai elementai (gyvatvorės, žaliasienės, medžių eilės);

c) aiški kompozicinė (planinė ir erdvinė) idėja, taisyklingas tiesių takų ir alėjų tinklas, simetrijos (disimetrijos) ašys;

d) dirbtiniai taisyklingos konfigūracijos atviri vandens telkiniai.

Geometrinio plano želdyno kompozicija, skirta žmogaus kūrybinėms galioms atskleisti ir išryškinti.

Gamtovaizdiškas (vad. angliškas) parkas arba sodas – parkų meno kūrinys, sukurtas pertvarkant natūralią arba suformuojant naują želdyno teritoriją, plastinėmis ir laisvomis kompozicinėmis priemonėmis bei elementais, pakartojančiais gamtines formas ir struktūras arba jų pagrindu (jį akcentuojant bei subtiliai papildant) suformuojant savitą gamtos koncentratą želdyno teritorijoje. Gamtovaizdiškam parkui (sodui) ar jo daliai būdinga:

a) natūralus, dažnai nelygus teritorijos reljefas;

b) dideli plastiškos konfigūracijos atviri vandens telkiniai;

c) natūraliai augantys plastiškų formų biokonstrukciniai elementai;

d) sudėtinga kompozicinė idėja;

e) laisva erdvių kaita, kartais be aiškaus kompozicinio centro;

f) sudėtingas vingiuotų takų ir alėjų tinklas, išnaudojantis teritorijos paviršiaus nelygumus;

g) kompozicijai būdinga asimetrija, laisvumas, emocinių potyrių kaita.

Gamtovaizdinio želdyno kompozicija skirta gamtos grožiui ir įvairovei išryškinti; visi komponentai priderinti prie gamtovaizdžio.

Mišrus parkas arba sodas – jungtinis parkų meno kūrinys, kuriame vienoje teritorijoje organiškai ir neatsiejamai sujungti homogeninių kompozicijų tipų komponentai, taikant tiek geometriniais, tiek gamtovaizdiškiems parkams (sodams) būdingus atskirus elementus, jų jungimo būdus ir kompozicines priemones. Mišraus parko planinei struktūrai būdingi geometrinio ir gamtovaizdinio parko planavimo bruožai. Tokia kompozicija ypač būdinga romantizmo epochos parkams (Kačinskaitė, 2018). Tai iš esmės atitinka XIX a. Europos parkų meno raidą ir tradicijas. Mišrūs parkai dažniausiai yra geometrinių parkų rekonstrukcijų ar išplėtimų, kuriuos lėmė vėliau plačiai paplitusių gamtovaizdiškų (angliškųjų) parkų (sodų) tradicija, rezultatas. Pačioje XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje kurtiems parkams yra būdinga pradinė mišraus parko planinė ir erdvinė kompozicija.

Sudėtinis parkas – parkų meno kūrinys, kurį sudaro gretimai esančios savarankiškos skirtingos kompozicijos ar amžiaus želdyno dalys (teritorijos), ryškiai besiskiriančios viena nuo kitos planavimo principais, taikyta stilistika ir kompozicijos priemonėmis, želdinių amžiumi ir asortimentu bei kitais lengvai skiriamais bruožais; gretimos dalys susietos teritoriniais, vizualiniais ar praktinio naudojimo ryšiais. Tokio parkų tipo pavyzdžiais yra Beinoravos parkas (Radviliškio r.), Buivydiškių parkas (Vilniaus r.), abiem atvejais senąsias dvarų parkų teritorijas (XIX a.) sujungus su naujomis (XX a. antroji pusė) dalimis (projektų autorius A. Tauras).

Istoriniams želdynams būdingi mažieji statiniai ir įtaisiniai, skirti želdyno funkcijai formuoti ir užtikrinti, meninei raiškai atskleisti ir sustiprinti ar utilitarinėms (želdyno naudojimo) reikmėms tenkinti. Būdingų, istoriniuose želdynuose pasitaikančių smulkių dekoratyvinių ir utilitarinių statinių priskaičiuojama iki trisdešimties, būdingiausi iš jų – pavėsinės, arkos, arkados, atraminės sienutės, baliustrados, grotos, kolonos, obeliskai, kolonados, rotundos, pergolės, stogastulpiai, koplytėlės, koplytstulpiai, parko (sodo) tvoros, dirbtinės uolos, parko (sodo) vartai, apšvietimo įtaisiniai, lieptai (tilteliai), fontanų baseinai ir kt. Tokius statinius ir įtaisinius atskleisti, jų buvimo faktą ir būklę išsiaiškinti ir fiksuoti reikia tiek istorinių želdynų architektūrinių tyrimų, tiek tvarkybos projektų stadijose.

Istorinio želdyno bendrasis įvertis ir tvarkybos darbų pobūdžio pagrindimas. Dvaro sodybos ansamblis vertintinas ir tvarkytinas kaip vientisas kraštovaizdžio architektūros objektas, nulemtas gamtos ir architektūros raiškos, ūkinių (verslo) poreikių sąveikos ir dermės, atkūrimo vizijos ir strateginių principų vienovės. Šio ansamblio reikšmė ir projektuojama raida yra ir turėtų būti suvokiama ūkinio vieneto ir apgyvendinimo sistemos elemento istorinės raidos ir urbanistinių sąsajų, teritorijų planavimo ir kraštovaizdžio formavimo kontekste.

Kompleksinis istorinio želdyno restauravimas, atkuriant ir grąžinant buvusią (autentišką) želdyno struktūrą ir kompoziciją, yra įmanomas turint išsamią taikomųjų tyrimų medžiagą ir atliktais tyrimais pagrįstą atraminį autentiškos struktūros ir planinės kompozicijos modelį. Istorinis želdynas, paprastai, yra darni želdinių struktūra ir sistema; ji gali būti apleista (sulaukėjusi), pažeista, apnykusi arba suvešėjusi savaime, nes želdynai ir želdiniai nėra laike pastovus darinys, jam būdinga planinės, tūrinės ir erdvinės struktūros kaita medžiams ir krūmams augant. Kiekviename iš anksčiau aptartų parko planavimo tipų istorinio želdyno autoriaus santykis su gamtiškąja dalimi buvo skirtingas.

Geometriniame (vad. prancūziškajame) parke arba sode bei mišraus stiliaus arba sudėtinio želdyno geometrinėse dalyse želdinių augimas dažniausiai buvo reguliuojamas žmogaus (medžių lajų formavimas, krūmų karpymas, periodiškas augalų keitimas naujais, siekiant išlaikyti numatytą dydį ir formą). Todėl imantis restauruoti apleistą (ar dėl kitokių priežasčių praradusį meninę kompozicinę išraišką) želdyną būtina pirmiausia įsivertinti, kiek ir kaip stilistinę išraišką pavyktų atkurti atnaujinant, sutvarkant / restauruojant esamus ir / arba buvusius želdyno statinius (takų sistemą, skulptūrinių akcentų, fontanų vietas, baliustradas, pergoles ir pan.) ir siekiant išsaugoti medžius ar kitus želdinius. Dėl reikšmingai pakitusių gamtinių elementų (peraugusių arba priaugusių medžių, įsikerojusių krūmų ar pan.) sprendžiama individualiai, atsižvelgiant į

kompozicijos prioritetus (vizualinės ašys, atviros uždarnos erdvės santykis, pagrindinių rūmų fasado atvėrimas ir pan.), urbanistinius / architektūrinius (pakitusios prieigos bei gretimybės, negrižtamai nutrauktos / užstatytos funkcinės bei vizualinės ašys, atsiradusios naujos dominantės ar pan.), ekologinius (sausros, karščio, patvinimo problemos, nusekę vandens telkiniai ir pan.) vietovės pokyčius, vartotojų poreikius bei nuostatas (želdyno naudojimo būdas, priežiūros galimybės, požiūris į gamtos reguliavimą ir suvaržymą ir pan.).

Gamtovaizdiškajame (vad. angliška) parke arba sode bei mišraus stiliaus arba sudėtinio želdyno gamtiškiosiose dalyse paprastai želdiniai buvo sodinami turint viziją nuolat besikeičiančios, mažai reguliuojamos gamtos viziją. Šio tipo istorinių želdynų pirminį sumanymą „apčiuopti“ padeda išlikusi ir / ar tyrimų medžiagoje aptikta takų bei tam tikrų statinių sistema, kuri sufleruoja judėjimo trajektorijas, sustojimo vietas ir patiriamų vaizdų sąrangą. Šio tipo istoriniuose želdynuose ypač svarbu fiksuoti parko kūrimo laikotarpio medžius (įskaitant ir kelmus) santykiyje su atviromis erdvėmis (gali būti užaugusios prisisėjusiais žėliniais), su vandens telkiniais, pastatais ar parko statiniais. Vienas esminių pasirengimo istorinio želdyno atkūrimo darbams etapų yra jo intuityvus ir loginis stebėjimas, rezultatus ir apibendrinimus gretinant su istorine dokumentacija bei esamos padėties inventorizacija. Idealiu atveju stebėjimas turėtų vykti ištiesus metus, želdyną vertinant visais metų laikais. Žiemą labai gerai matomi medžių ir medynų siluetai, tankmės ir retmės, potencialūs vaizdai ir pan. Pavasarį gerai atsiskleidžia galimos polaidžio vandens problemos, žolinė įvairovė, ankstyvieji augalai, pavasarinis žydėjimas, medyno pavasarinė spalvinė gama ir pan. Vasarą matomas (palyginti su žiemos stebėjimu) vaizdų atvėrimo poreikis prakertant jaunuolynus, visiško šešėlio ar labai saulėtos vietos, lengvo šešėlio paunksmės, vasaros spalvų monotonija arba įvairovė, žydintys augalai ir pan. Rudens metu fiksuojama rudeninių spalvų gama, atskiri medžiai akcentai, pomedžio ypatybės ir pan. Svarstant dėl jaunų medžių ar krūmų pašalinimo – pagrindinė taisyklė – neskubėti, nes jie galės pasitarnauti atkuriamai kompozicijai. Gamtovaizdiškasis želdynas yra bendrinė sąvoka, apibūdinanti kūrėjo santykį su gamta. Kiekvienas istorinis želdynas, priklausomai nuo sukūrimo laikotarpio, autoriaus, vietovės savybių, gali turėti skirtingus komponavimo principus ir priemones, tokius kaip trijų ar daugiau masyvai, pomedžio naudojimas atvirų erdvių kontūrai sukurti, prasišviečiantys medžių masyvai ir pan.

Antropogeniniams (kultūriniais, žmogaus sukurtiems) želdynams būdingos planavimo struktūros ir funkcijos, jos yra lemiančios sprendžiant istorinių želdynų atkūrimą (restauravimą). Istorinio želdyno autentiškumo ir planinės struktūros deformacijų įvertinimas yra svarbus etapas planuojant želdyno restauravimą. Rengiant restauravimo (želdyno atkūrimo) projektą turi būti remiamasi autentiškų, transformuotų, pakeistų, pakitusių, sunaikintų ir naujai suformuotų biokonstrukcinių elementų analize. Istorinio želdyno tūrinės ir erdvinės struktūros, vidinių išklotinių ir silueto kaita išaiškinta želdyno istorinių ir architektūrinių tyrimų metu turi būti tęsiama ir interpretuojama restauravimo tvarkybos projekto rengimo metu, atsižvelgiant į esamą biokonstrukcinių elementų būklę.

Istorinio želdyno biokonstrukcinių elementų būklei, ilgaamžiškumui ir perspektyvai įvertinti patogiausia remtis želdynų tūrinius biokonstrukcinius elementus sudarančių augalų (sumedėjusių augalų) bendrųjų vertikalios išsidėstymo sluoksnių, vadinamų *ardais*, apibrėžtimis ir analize. Medynuose želdiniai (augalai) paprastai pasiskirstę į keturis ardus:

I ardas – viršutinis vertikalusis medyno sluoksnis, kurį sudaro aukščiausi medžiai;

II ardas – žemesnysis medyno sluoksnis, kurį sudaro medžiai, augantys po pirmojo ardo medžių lajomis;

III ardas – pats žemiausias sumedėjusių augalų vertikalusis sluoksnis, kurį sudaro jauni medeliai ir krūmai, augantys po aukštesniųjų ardo medžių lajomis. Šiame arde skiriami du sluoksniai:

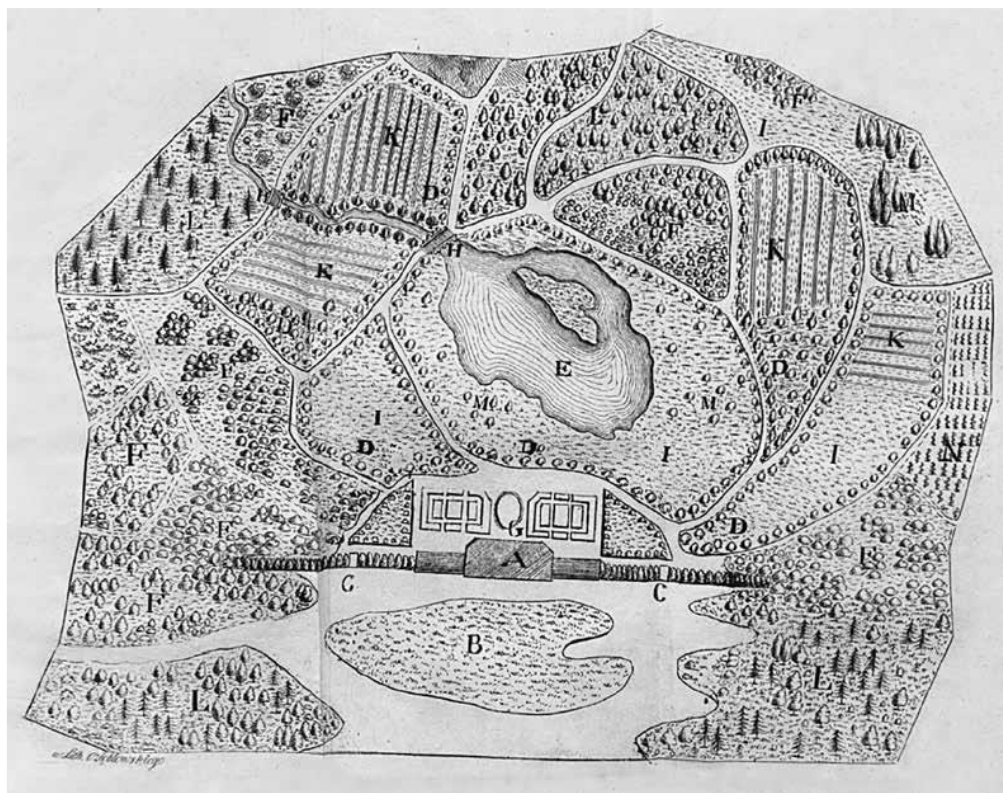
- a) pomiškis – medyno atžalynas, kurio jauni medeliai augdami pakyla į aukštesnius ardus;
- b) trakas – įvairių krūmų, nepakylančių į kitus ardus, visuma;

IV (žemiausias) *ardas* – jį sudaro žolės, puskrūmiai, samanės, kerpės.

Intensyviai prižiūrimuose ir tvarkomuose parkuose (soduose, skveruose) gali būti specialiai išnaikinti kurie nors tarpiniai (II, III) arдай, ar kuri nors jų dalis (pomiškis, trakas). Tai abejotinas meninis ar praktinis sprendimas. Istoriniuose želdynuose sumedėjusių augalų kaita ir krūmų ardas, ypač gamtovaizdiškojo (angliškojo) plano želdynuose, yra įprastas dalykas. Tačiau reguliuotinas vienos rūšies pomiškio išgalėjimas (pvz., klevų, liepų) želdyno masyvuose. Biokonstrukcijose – alėjoje, medžių rate, medžių grupėje – sunykusius želdinius dera pakeisti (atsodinti) paaugintu suformuotu atkeliamu želdiniu. Išskirtiniais atvejais galima taikyti vienalaikį želdinių pakeitimą autentiška arba gimininga, panašios architektoninės išraiškos rūšimi.

Istorinių parkų zonavimo principai, jų kaita ir taikymo perspektyva. Dvarų sodybų parkų teritorijų zonavimo siūlymus randame ankstyvuose želdynų kūrimo vadovuose (Girardin, 1777; Strumiłło, 1834; Ciolek, 1978). Atkreiptinas dėmesys, kad J. Strumila (Józef Strumiłło, 1774–1847) savo veikalo „Šiaurės sodai“ (*Ogrody północne*) trečioje laidoje (1834) pateikė teorinį dvaro sodybos-parko projektą ir juo mokė, kaip reikia sodybą pagal paskirtį suskirstyti į atskiras ansamblio dalis, kaip nutiesti takus, išdėstyti želdinius ir statinius, formuoti aplinkumą. J. Strumila, kaip ir anksčiau savo leidinyje (1805) I. Čartoryska (1746–1835), neabejojo gamtovaizdinio angliškojo parko pranašumu ir atkreipė dėmesį, kad norint įrengti simetriškus (geometrinius) parkus, dar vadinamus itališkaisiais ar prancūziškaisiais, reikia daugiau išlaidų ir jų priežiūra būna brangesnė. Pirminėje „Šiaurės sodų“ angliškojo parko iliustracijoje (1834; 1 pav.) alėjos, keliukai bei vandens telkiniai suprojektuoti netaisyklingų, lenktų formų, priešais rūmus – geometriškai taisyklingas gėlių parteris (Deveikis, 2020).

1 pav. Teorinis dvaro sodybos parko planas: A – rūmai, B – velėna išklota pievelė, C – krūmais nuo kiemo atskirtas sodelis, D – vaismedžių sodas, E – tvenkinys su sala, F – klombos, G – gėlių parteris priešais rūmus, H – tiltas, I – veja, K – daržovių lysvės, L – medžių masyvai arba guotai, M – pavieniai medžiai, N – apynynas. Šaltinis: Strumiłło, 1834; Deveikis, 2020.

Fig. 1. Theoretical plan of a manor park: A – manor, B – meadow covered with turf, C – garden separated from the courtyard by shrubs, D – fruit garden, E – pond with an island, F – flower beds, G – flower parterre in front of the manor, H – bridge, I – lawn, K – vegetable beds, L – clusters of trees, M – isolated trees, N – hop garden. Source: Strumiłło, 1834; Deveikis, 2020

Parko zonavimą, suskirstymą į atskiras ir kartu meniškai ir utilitariai, ergonomiškai tarpusavyje susietas dalis mini „naujosios parkų estetikos“ – angliškojo parkų planavimo leidinių autoriai: Jean-Marie Morel (1728–1810), René L. de Girardin (1735–1806), Gabriel Thouin (1747–1829), John Claudius Loudon (1783–1843) Peter Joseph Lenné (1789–1866), Edouard F. André (1840–1911), Armand Desiré Péan (1843?–1910) ir kiti (Deveikis, 2020).

Istorinis parkas yra sukurtos gamtos ir kultūros paveldo sublimatas, nulemtas žmogiškųjų estetinių, dvasinių vertybių raiškos. Kita vertus, parko vertybinė, estetinė, edukacinė komunikacija įgyvendinama ne tik per meninę laikmečio raišką praeityje, bet ir veiklos, naudojimo galimybes, socialinę funkciją esamuoju laiku. Parkas vertintinas kaip kompleksinis, evoliucionuojantis kraštovaizdžio arba urbanistinės struktūros elementas, turintis ne tik fizinę išraišką, bet ir socialinį vaidmenį, paskirčių įvairovę ir veiklos galimybes.

Paprastai žvelgiant istoriniuose želdynuose, dideliuose parkuose, ypač dvarų sodybų parkuose, išskiriamos trys dalys:

1) **parteris** – erdvė priešais pagrindinį statinį (dvaro rūmus, administracinį pastatą, paminklą ir kt.), suformuota iš plokštuminių biokonstrukcinių elementų, puoštų dekoratyviniais želdiniais, hidrotechniniais įrenginiais, mažais statiniais, skulptūromis;

2) **centrinė dalis** – želdyno kompozicijos ir struktūros branduolys, vientisa teritorija, gaubianti parterį arba pagrindinį statinių architektūrinį kompleksą;

3) **periferinė dalis** – toliausiai nuo parterio ir centrinės istorinio želdyno dalies nutolusi parko teritorija ar atskiri sklypai, gaubiantys arba tik vietomis papildantys centrinę dalį, kurių biokonstrukciniai elementai atlieka jungties tarp parko ir jį supančios aplinkos vaidmenį; dažnai tai būna sukultūrinti natūralūs medynai.

Kiekviena šių dalių turi savo meninės raiškos logiką, kompozicijos principus, skirtingą želdinių biokonstrukcinių elementų išdėstymo pobūdį ir gyvybingumo būklę. Kiekvienos šių dalių atkūrimo programa yra individuali, taikomos priemonės ir sprendiniai skirtingi.

Parterio atkūrimas susijęs su radikaliu esamų biokonstrukcinių elementų tvarkymu, atnaujinimu arba pakeitimu. Paprastai šioje dalyje atnaujinami takai, jų dangos, atnaujinamos žemės paviršiaus (reljefo) formos, atkuriami fontanų baseinai ir mažieji statiniai bei įtaisiniai, plokštuminės biokonstrukcijos (veja, gėlynai, augaliniai apvadai). Tvarkybos projekte (projektiniuose pasiūlymuose) šie sprendiniai grindžiami istorinių tyrimų ikonografinė medžiaga, taikomųjų archeologinių tyrimų informacija ir kita medžiaga. Savaiminiai želdiniai šioje dalyje šalinami. Jeigu dėl užaugusių (peraugusių) želdinių apsisprendžiama kitaip, turi būti pateikiami svarūs argumentai ir programinės istorinio želdyno restauravimo nuostatos (konceptija).

Centrinė istorinio želdyno dalis tvarkoma ir atkurama remiantis atliktų taikomųjų tyrimų, pirmiausia istorinių, architektūrinių, dendrologinių tyrimų, išvadamis ir informacija. Čia labai svarbu išsaugoti autentiškus planavimo principus, buvusį želdinių (sumedėjusių augalų) asortimentą, neperkrauti istorinio želdyno kompozicijos naujomis želdinių rūšimis ir formomis (veislėmis), pagarbiai elgtis su senaisiais introdukuotais sumedėjusiais augalais, juos puoselėti arba atsodinti. Savaiminiai želdiniai, atžalynas, jauni medeliai įvertinami ir sprendimai dėl jų šalinimo arba nešalinimo priimami vadovaujantis meninės raiškos, želdyno ekologijos ir naudojimo kriterijais ir aspektu.

Periferinė istorinio želdyno dalis restauruojant istorinį želdyną gali būti paliekama natūrali, susiklosčiusios medyno struktūros, atliekant čia būtinausios priežiūros ar avarinės būklės pašalinimo darbus (genėjimas, senų medžių lajų ir kamienų sutvirtinimas), arba pertvarkoma pagal naują meninę interpretaciją, atliepiančią ir atgaivinančią istorinio želdyno šiuolaikinę paskirtį, numatomas funkcijas ir želdyno naudotojo ar visuomenės reikmes. Savaiminiai želdiniai, ypač sukultūrintuose natūraliai susiklosčiusiuose medynuose yra pageidaujami kaip natūralus meninės raiškos ir ekosisteminių paslaugų išteklius.

Ilgą laiką Lietuvos paveldosaugoje ir paveldo tvarkyboje taikytas funkcinis dvarų sodybų ir jų parkų zonavimas, išskiriant reprezentacinę, poilsio (rekreacinę), ūkinę zonas, restauravimo ir pritaikymo projektais išsprendžiant jų naudojimo, tvarkymo problemas ir, gana dažnai, padalinant buvusią vieningą kultūros paveldo teritoriją skirtingiems naudotojams ir skirtingomis naudojimo paskirtimis (funkcijomis). Želdyno ekologinė ar rekreacinė funkcija likdavo antraeilio ar dar tolesnio dėmesio (ir tvarkybos darbų finansavimo) lauke. Želdynas tarsi atsiejamas nuo ūkinių, reprezentacinių poreikių viseto, dėmesys skiriamas statiniams, privažiavimo keliams – utilitarinio pobūdžio dalims. Fizinė parko išraiška, dendrologinė įvairovė, kompozicijos estetika tapdavo nesvarbi – taip buvo nutrinami kultūros paveldo kompleksinio objekto patrauklumo, išskirtinumo elementai ir ženklai.

Aplinkos tvarkymo idėjos Europos, taip pat ir Lietuvos XVIII–XIX a. dvaruose, projektai ir praktiniai estetiniai sprendiniai buvo diegiami su profesine išmone, entuziazmu ir vidiniu poreikiu, kviečiantis specialistus, formuojant laikmečio madas ir gyvensenos standartus. Skirtingais kultūros ir civilizacijos raidos etapais buvo keliami skirtingi parkų meno uždaviniai. Bene ilgiausiai Europoje, o ypač Lietuvoje, klestėjo ir išliko *romantiškojo parko* idėja (Balkevičius, 2010; Kačinskaitė, 2018). Tai gamtovaizdinio angliškojo parko atmaina (Ciolek, 1978; Balkevičius, 2010), kurioje periferinė parko dalis yra ypač svarbi ir turtinga kompozicinių elementų.

Romantiškojo parko kompozicinių priemonių ir elementų rinkinys mažai kuo skiriasi nuo angliškojo parko. Tik romantiškojo parko kompozicijoje statinių ir dekoratyvinių elementų naudojama daugiau ir daug dažniau nei angliškajame parke (Andersson, [1981] 1993). G. Cioleko (1978) nurodytus elementus ir iliustraciją galima rasti ankstesnėse publikacijose (Deveikienė ir Deveikis, 2018; Deveikis, 2020), todėl čia nebekartojame. Parko statiniams būdinga daugybė prasminių ir simbolinių užuominų (Balkevičius, 2010, p. 152–154). Tokia užuominų (reminiscencijų) gausa pasižymi arkadiško tipo parkai. Žinomiausias tokių parkų prototipas – Lenkijoje prie Nieborovo (*Nieborow*), netoli Lovičių (*Lowicz*) kunigaikštienės Elenos Radvilienės (*Helena Radziwiłłowa*, 1753–1821) XVIII a. pabaigoje sukurtas Arkadijos parkas (arch. S. B. Zugas, H. Ittaras ir kt.) – menotyrinės impresijos apie šiuos parkus publikuotos žurnalo *Darnios aplinkos vystymas* numeriuose (Deveikis, 2020).

Arkadijos įvaizdis siejamas su negrįžtamos praeities ir melancholijos tema. Dėl melancholijos kulto romantizmo arkadiškiems parkams būdinga rimtis ir susikaupimas, juose nebuvo vietos ironijai ir juokui (Balkevičius, 2010, p. 150), juose atsiduodama gamtos ritmui. Arkadiškųjų parkų proveržį Europoje paskatino Jean-Jacques Rousseau (liet. Ruso, 1712–1778) kūriniai, ypač jo 6 dalių epistolinis romanas *Naujoji Eloiza* (1761; originalus pavadinimas *Julie ou la Nouvelle Héloïse. Lettres de deux amans, habitans d'une petite ville au pied des Alpes*).

Romantiniuose parkuose dažnai naudojama nuoseklaus prasminio ir simbolinio maršruto (temos) aplink vandens telkinį schema. Šia schema paremta Arkadijos parko Lenkijoje kompozicija, iš dalies ir Ilzenbergo parko (Rokiškio r.) lankymo takų sistema, ir visi keturi E. F. André kurti parkai grafų Tiškevičių (Tyszkiewicz) dvaruose. Ežerų ar tvenkinių, vandens tėkmių pakrantės „priartina“ vandenį prie lankytojo, teikia nostalgijos, paslaptinumo. Parkų senieji medžiai, ypač senoliai ąžuolai, dar labiau sustiprina romantiškojo arkadiško parko įvaizdį, skirtingos parkų dalys teikia skirtingą įspūdį ir tarsi siūlo, atskleidžia emocinio zonavimo principus ir kriterijus (Deveikienė ir Deveikis, 2018; Deveikis, 2020; Deveikienė, 2022). Trakų Vokės dvaro parko restauravimo galimybių studija (2001–2011) (Pozzana, 2011) pasiūlė dvaro parką skirstyti į keturias dalis, kurios reikalauja skirtingo pobūdžio tvarkybos darbų: gėlynas ir sodelis su oranžerija, medynų kraštovaizdis, tvenkinių kraštovaizdis, alėjų ir kaimo kraštovaizdis.

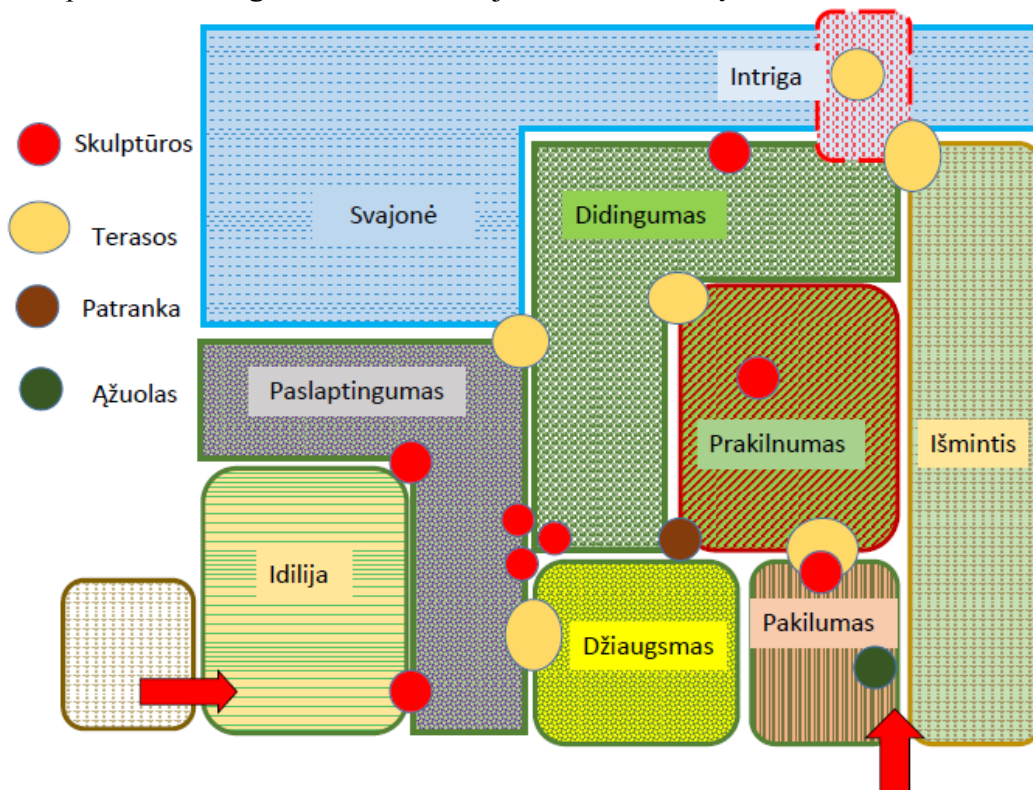
Emocinio zonavimo pradmenys ir pagrindai. Aplinkos emocinio suvokimo (išgyvenimo, percepcijos) kriterijai suformuluoti dar XX a. devintajame dešimtmetyje (Kaplan & Kaplan, 1989). Teorija grįsta dviem pagrindiniais žmogaus poreikiais aplinkai: suprasti ją ir tyrinėti. Šie poreikiai tenkinami, veiksmai atliekami dviem būdais – tiesioginiu ir netiesioginiu. Tuo pagrindu yra

išskiriami keturi emocinio (estetinio) aplinkos išgyvenimo (percepcijos) kriterijai: darna (*coherence*) – tiesioginis supratimas; skaitomumas (*legibility*) – nuspėjamas supratimas; sudėtingumas (*complexity*) – tiesioginis tyrinėjimas; paslaptینگumas (*mystery*) – nuspėjamas tyrinėjimas (Deveikienė, 2022).

Praktikoje emocinis dvaro parko zonavimas straipsnio autorių pasiūlytas rengiant atkurtos ir išplėtos Ilzenbergo dvaro sodybos parko tvarkymo projektą (Deveikienė ir Deveikis, 2018; Lietuvos kraštovaizdžio ..., 2018). Gražios gamtos apsuptyje, paežerės šlaituose išikūres atgaivintas ir atkurtas Ilzenbergo parkas teikia daug išpūdžių ir potyrių. Parko regyklos, takų tinklas, ežero sala leidžia grožėtis ir gėrėtis įvairiais vaizdais. Vietovės reljefo ir hidrologinės sąlygos, išlikęs želdynas leido atkurti didingą dvaro sodybą, kurioje galima prisiminti istorinę praeitį, stebėti Lietuvos ūkio pažangą ir senojo paveldo tęstinumą šiuolaikinėje epochoje. Dvariško gyvenimo paradigma susieja į sinerginį mazgą ekonominius (ūkinius), ekologinius (gamtosauginius ir paveldosauginius) ir estetinius kriterijus, kuriuos galima apibūdinti kaip socialiai reikšmingus arba sociokultūrinius veiksnius. Ilzenbergo dvaro parkas laikytinas bendra sistema, jungiančia minėtus kriterijus ir sociokultūrinius veiksnius, šiuolaikiam gyvenimui pritaikytą erdvę, teritorinį kompleksą. Parkas yra ir turėtų būti tvarkomas pagal vieną programą išskiriant semantines dalis (apyrubes) arba emocines zonas (1 lentelė; 2 pav.). Kiekvieną šių zonų akcentuoja ir „jungia“ apžvalgos vietos – regyklos arba terasos ir meniniai akcentai – skulptūros (Deveikienė ir Deveikis, 2018).

Žinoma, emocijų išryškinimas, išgryninimas yra neatsiejamas nuo utilitarinio ar funkcinio parko teritorijos zonavimo, tiksliau sakant, parko (dvaro sodybos želdyno) emocinis zonavimas ir jo kriterijai suteikia funkcinėms zonoms estetinę kokybę, papildomą emocinį potencialą, sustiprina potyrių raiškos efektą. Dvaro sodybos ir želdyno elementai įgauna arba atgauna kompozicinę svarbą, išskirtoms emocinėms zonoms dvaro parko tvarkymo projekte pasiūloma biokonstrukcijų raidos ir priežiūros programa, brėžiama istorinio želdyno struktūros suvokimo perspektyva. Ji yra moderni ir tuo pat metu išsauganti vietovės ir objekto išskirtinumą.

2 pav. Ilzenbergo parko emocinių zonų schema, pasiūlyta straipsnio autorių, 2018.

Fig. 2. Scheme of the emotional zones of Ilzenberg Park, proposed by the authors of the article, 2018

1 lentelė. Ilzenbergo parko kraštovaizdžiai | **Table 1. Landscapes of Ilzenberg Park**

Emocinis kraštovaizdžio tipas	Emocinės zonos pavadinimas	Emociją kuriantys kraštovaizdžio elementai	Tvarkymo pasiūlymai
Pastoralinė idilija	Naujoji pastoralinė zona	Medžių eilė palei taką, besiganančios avys	Švedinių šermukšnių eilė, skulptūra „Saulės laikrodis“
Paslaptingieji tvenkiniai	Tvenkinių zona	Takas palei tvenkinius, tilteliai, užtvankėlė	Statomi suoleliai – pailsėti ir pažiūrėti...
Džiaugsmingas sodas	Sodas ir amfiteatras	Vaismedžių sodo vaizdinys – nuo pavasario žiedų iki vaisių	Amfiteatrą reikėtų renovuoti
Svajingas ežeras	Ežeras su sala	Ežero vandens veidrodis ir gelmė, salos medžiai	Nuolat tvarkyti ir prižiūrėti kranto liniją
Didingas šlaitas	Šlaito medynas	Išlakūs, didingi medžiai šlaite	Puoselėti retą, didingą šlaito medyną
Prakilni rūmų terasa	Centrinė dalis (a)	Rūmų terasos grindinys, kaldiniai, meniniai akcentai	Palaikyti tvarkingą, estetišką aplinką
Pakilus atvykimas	Centrinė dalis (b)	Abu įvažiavimo keliai nuo vartų į kalvą, kelio grindinys; vartai	Puoselėti ir palaikyti didingų ažuolų kaimynystę
Išmintingo ūkio vaizdai	Ūkinė zona	Ūkio pastatai	Sukurti dekoratyvų daržą, uogyną šalia parko tako
Intriguojanti jungtis su sala	Sala ir lieptas	Liepto architektūra, įeigos laiptai	Reikia pakelti liepto aikštelę
	Lankytojų atvykimo aikštelė	Informacinis centras	Vengti vizualinio margumo ir gausos

Sudaryta straipsnio autorių, 2018

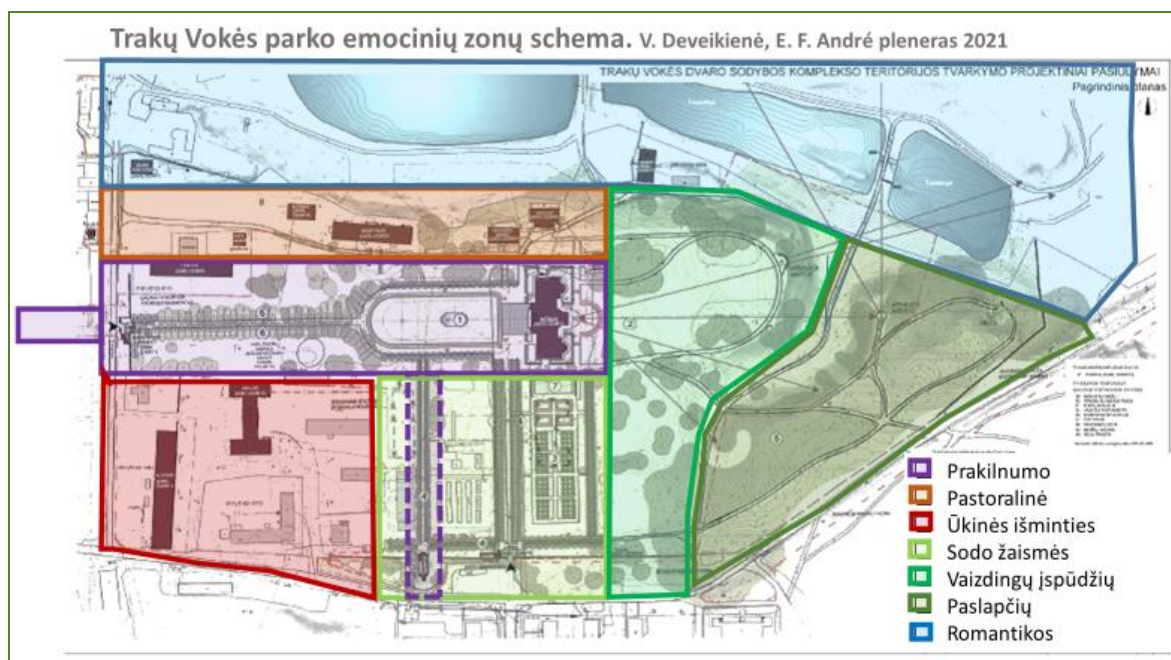
Trakų Vokės dvaro sodybos ir parko emocinis zonavimas gali būti diegiamas ieškant tolesnės parko įveiklinimo programos. Parko paviršiaus morfologija, atragio ketera ir šlaitai link Vokės slėnio, tvenkinių loma teikia įvairių išpūdžių. Paslaptingoji loma, „išvedanti“ gruntinio vandens tėkmės link Vokės, provokuoja paslapties nuojautą, atveria tvenkinių akis, perkloja tiltelius ir pylimus per tvenkinių „vėrinį“, atidengia riedulius. Tai vis Arkadijos provaizdžio dalykai. Šiaurietiškos Arkadijos nuotaiką kuria ir parko medynai, kuriuose vyrauja liepos, ažuolai, klevai ir kiti medžiai. Pakartojame, parko restauravimo studijoje (Pozzana, 2011) pasiūlyta dvaro parką skirstyti į keturias dalis. Mūsų nuomone, Trakų Vokės dvaro sodybos ir parko emocinių ir tvarkymo zonų turėtų būti septynios (3 pav.) – medynų dalį išskiriant į dvi zonas: vaizdingų išpūdžių ir paslapčių; vadinamąją kaimo kraštovaizdžio dalį skiriant į pastoralinę (dvaro epochos) ir ūkinės išminties (pertvarkytą zoną); parterio ir vakarinių vartų alėjos, kaip ir koplyčios, zona dvelkia prakilnumu; prie pietinių vartų glaudžiama sodo žaismės zona; lomoje tyvuliuojančių tvenkinių zona saugo paslaptingo romantizmo dvasią. (Deveikienė, 2022).

Emocinės parkų tvarkymo ir lankymo zonos labai lengvai išskirtinos ir kituose E. F. André projektuotuose grafų Tiškevičių dvarų parkuose – Lentvaryje, Palangoje, Užutrakyje. Mišraus plano su aiškiais geometrinių parterių ir didelėmis gamtovaizdiškojo planavimo periferinėmis dalimis šie parkai turi stiprias ir raiškias skirtingas emocines zonas bei jų jungtis. Būtent emocinė pagava, jų kaita ir traukia lankytojus į šiuos parkus. Parką kaip tobulo, nuraminančio pasaulio salą, gamtos šventovę vaizdavo dar renesanso, baroko, romantizmo epochos žodžio meistrai (Lichaczow, 1991; Eustachiewicz, 1975). D. Lichačiovas savo monografijoje (Lichaczow, 1991) daug dėmesio ir mokslinės pagarbos skyrė prancūzų poeto Jacques'o Delille (1738–1813) poemai *Les Jardins* (Sodai), kupinai emocinio užtaiso ir patoso.

Emocinės pagavos kupinas ir vėlyvo laikotarpio (XX a. pradžios) dvaro sodybos ir parko planavimo pavyzdys – Vyžulėnų (Vyžulionių) dvaro istorinis želdynas. Čia tinka prisiminti Latvijos kraštovaizdžio architektės Indros Purs (2017) įžvalgas: metų laikai ir meteorologiniai reiškiniai kuria kraštovaizdžio meninės raiškos (taigi ir suvokimo) įvairovę. Metų gamtos ciklas Vyžulėnų dvaro parke labai paveikus: keičiasi spalvos, nuotaika, regimasis kraštovaizdis. Tiesa, dvaro valda

(buvusi sodybos ir jos aplinka) išskaidyta daugeliui savininkų, stipriai jaučiami nudėvėjimo ir apleidimo, istorinio kultūrinio želdyno sulaukėjimo ženklai.

3 pav. Trakų Vokės dvaro parko emocinių zonų schema, 2021. V. Deveikienė, 2022.
Fig. 3. Scheme of emotional zones of Traku Vokė Manor Park, 2021. V. Deveikienė, 2022

Naujasis dvaro sodybos ansamblio savininkas nuo 2023 m. rudens imasi atgaivinti buvusio dvaro sodybos ansamblio struktūrą ir jo estetines savybes, telkia tyrimų ir projektinių pasiūlymų medžiagą. Rengiant Vyžulėnų dvaro ansamblio tvarkybos ir atnaujinimo programą aktualus bus sodybos ir parko naudojimo funkcinis (utilitarinis) ir emocinis (estetinis) zonavimas. Turima vietovės ikonografija (4 pav.) atskleidžia dvaro sodybos želdyno kūrimo istoriją, buvusius sodus ir raidą nuo XX a. pradžios, kai čia 1907 m. buvo pastatyti secesijos (moderno) stiliaus rūmai-pilaitė, imta formuoti alėjų tinklą, gausiai sodinti svetimžemius medžius.

1892

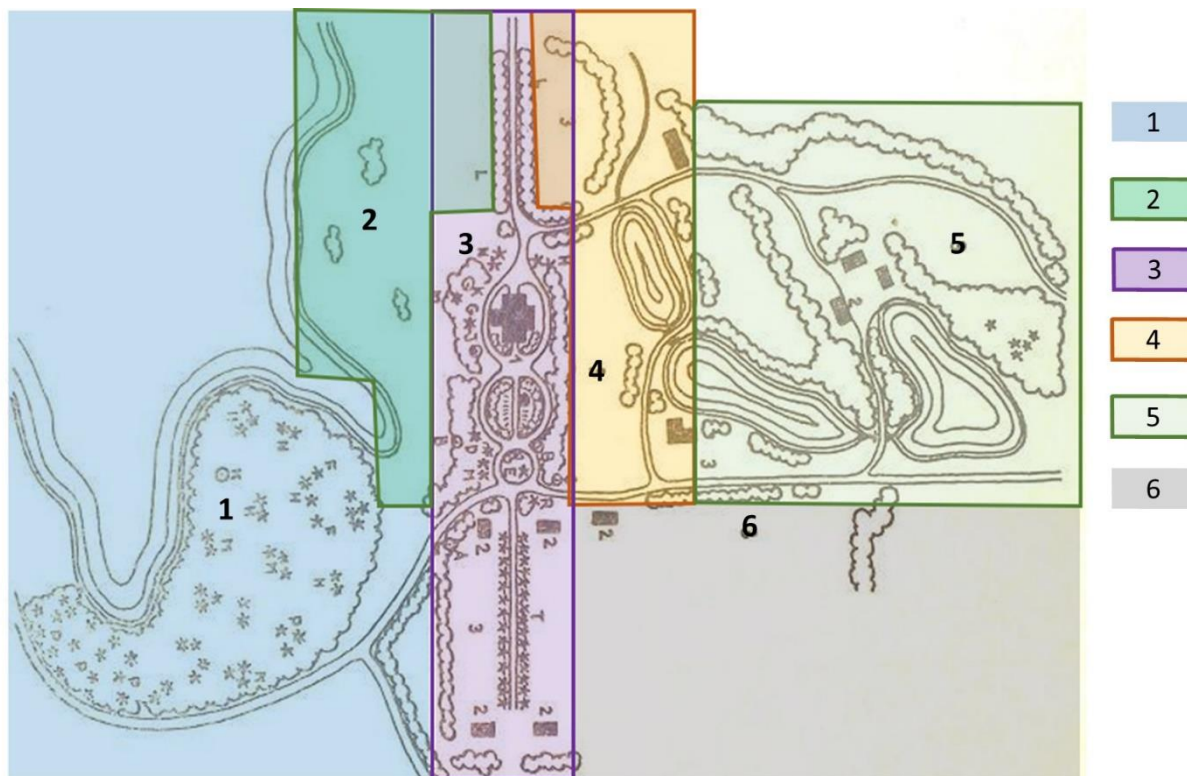

4 pav. Vyžulėnų dvaro sodybos raida: kairėje – dvaro geometrinio plano (1892) ištrauka, dešinėje – vietovės aerofotonuotrauka (1952).

Fig. 4. The evolution of the Vyžulėnai manor homestead: on the left – an excerpt from the geometric plan (1892), on the right – an aerial photograph of the area (1952)

Puikią istorinio želdyno analizę pateikė A. Tauras (1989, p. 129–131), jo sudaryta schema pasitarnavo mūsų teikiamam Vyžulėnų dvaro sodybos ir parko emocinio zonavimo eskizui (5 pav.). Šioje dvarvietėje stipriai diegta lenkų romantizmo, ūkinės sodininkystės, krikščioniškosios pasaulėjautos tradicija (Pudelska, Rojek, 2011). Aplinkos emocinis efektas ir estetiškas poveikis turėtų būti išsaugomas šiomis penkiomis svarbiausiomis kraštovaizdžio architektūros priemonėmis: kontrasto tarp gyvosios gamtos ir statinių principu; atvirų ir uždarų erdvių kaita; skirtinga vaizdų kaitos dinamika; šviesos, spalvų ir formų kaita laike; horizonto linijos ir jos vaizdų efektų kūrimu (Deveikienė, 2018, p. 112–113).

5 pav. Vyžulėnų parko schema (1983) (Tauras, 1989) ir emocinių zonų eskizas, sudaryta straipsnio autorių. Zonos: 1) Dendrologijos slėpinių kalva; 2) Žavioji paežerė; 3) Centrinė modernio ašis; 4 ir 5) Sodo ir tvenkinių žaismės zona, 6) Užusodis.

Fig. 5. Scheme of Vyžulėnai Park (1983) (Tauras, 1989) and sketch of emotional zones, compiled by the authors. Zones: 1) Hill of dendrological mysteries; 2) Charming lakeside; 3) Central modern style axis; 4 and 5) Garden and pond area, 6) Backyard

Apibendrinimas

Straipsnyje aptartas istorinių dvaro sodybų parkų emocinio zonavimo metodas yra būdas įsijausti į parkų teikiamų potyrių ir emocijų įvairovę ir padėti išvengti istorinių parkų tvarkybos sprendinių suvienodinimo. Remiantis šiuolaikinių žaliųjų erdvių formavimo tendencijų istoriniuose parkuose analize (Malakauskienė ir Gerikienė, 2012), galima teigti, kad daugelis istorinių želdynų renovacijos projektų kreipiami rekreacinių ir pramogų funkcijų prioriteto linkme. Vietos dvasia, sociokultūrinis ir gamtinis paveldas, želdyno teikiamas emocinis užtaisas tarsi suvienodinami ir prarandami.

Parko emocinio zonavimo metodas taikytas Ilzenbergo dvaro parko (Rokiškio r.) restauravimo projekte; apie tai plačiau rašyta ankstesnėse publikacijose (Deveikienė ir Deveikis, 2018; Lietuvos kraštovaizdžio ..., 2018, p. 41–45). Trakų Vokės dvaro parko, kaip ir kitų E. F. André Lietuvoje projektuotų grafų Tiškevičių dvarų parkų, emocinis zonavimas gali būti diegiamas kuriant parko sociokultūrinio įveiklinimo programas. Istoriniame parke lengvai pasiekiami arba įdiegiami aplinkos psichologijos efektai ir keturi pagrindiniai aplinkos emocinio išgyvenimo,

estetinio pajautimo kriterijai: darna (*coherence*), sudėtingumas (*complexity*), skaitomumas (*legibility*), paslaptinumas (*mystery*).

Istorinio parko teikiamų emocijų išryškinimas, išgryninimas yra neatsiejamas nuo utilitarinio ar funkcinio parko teritorijos zonavimo. Dvaro parko (dvaro sodybos želdyno) emocinis zonavimas ir jo kriterijai suteikia funkcinėms zonoms estetinę kokybę, papildomą emocinį potencialą, sustiprina potyrių raiškos ir galimybių efektą. Istorinio želdyno elementai įgauna arba atgauna kompozicinę svarbą, išskirtoms emocinėms zonoms dvaro parko tvarkymo projekte gali būti pasiūloma biokonstrukcijų raidos ir priežiūros programa, brėžiama istorinio želdyno struktūros suvokimo perspektyva. Parko tvarkyba tampa moderni ir tuo pat metu išsauganti vietovės ir objekto išskirtinumą.

Literatūra

1. Andersson, E. I. ([1981] 1993). Formal characteristics of the Informal Garden. *Jardins et Sites Historiques: journal scientifique*. Madrid: Fundacion cultural Banesto, ICOMOS-IFLA, p. 196–200.
2. Balkevičius, J. (2010). *Sodų meno stilių raida*. Vilnius: VDA leidykla.
3. Ciołek, G. (1978). *Ogrody polskie*. Warszawa: Arkady, s. 90–155.
4. Deveikienė, V., Deveikis, S. (2018). Ilzenbergo parko atkūrimo ir tvarkybos projektas – atvejo analizė. *Kraštovaizdžio architektūra Baltijos šalyse – šimtmečio retrospektyva ir ateities perspektyvos*. Vilnius: LKAS, p. 96–114.
5. Deveikienė, V. (2018). Kraštovaizdžio architektūros ir urbanistikos sąveika. Doktoro disertacija (humanitariniai mokslai, menotyra, 03H). Vilnius: Technika, 174 p.
6. Deveikienė, V. (2020). Urbanistikos teorijos ir praktikos tendencijos – kiek jos aktualios ir taikomos Lietuvoje. *Darnios aplinkos vystymas*, 1(17), Klaipėda, p. 90–102.
7. Deveikis, S. (2020). Kas formavo Lietuvos dvarų parkų estetiką ir sprendinius: tekstų apžvalga ir įžvalgos. *Darnios aplinkos vystymas*, 1(17), Klaipėda, p. 76–89.
8. Deveikienė, V. (2022). Trakų Vokės dvaro sodybos ir parko spalvos – istorinė estetika ir autentika. *Žvilgsnis į atnaujintą Trakų Vokės dvaro parką: mokslo ir meno darbai 2021*. Vilnius: E. F. André klubas Lietuvoje, p. 79–91.
9. Dringelis, L., Ramanauskas, E. (2018). Daugiafunkcinis pramogų, sporto ir poilsio kompleksas Pakruojo dolomito kasybos karjeruose. *Lietuvos kraštovaizdžio architektų darbai 2008 – 2018*. Vilnius: LKAS, p. 20–27.
10. Eustachiewicz, M. (1975). Poeta w ogrodzie. Ogród jako motyw ramy renesansowych i barokowych zbiorów poetyckich. *Pamiętnik Literacki*. Wrocław, Rocz. LXVI, zes. 3, s. 3–38.
11. Girardin, René-Louis de (1777). *De la composition des paysages, ou Des moyens d'embellir la nature autour des habitations en joignant l'agréable à l'utile*. Genève-Paris: Chez P. M. Delaguet, 166 p. Source: gallica.bnf.fr – Bibliothèque nationale de France
12. Harries, B., Chalmin-Pui, I. S., Gatersleben, B., Griffiths, A. & Ratcliffe, E. (2024). Identifying features within a garden linked to emotional reactions and perceived restoration, *Cities & Health*, DOI: 10.1080/23748834.2023.2300235
13. Hunt, J. D. (2012). *A World of Gardens*. London: Reaktion Books Ltd, 372 p.
14. Hunt, J. D. (2015). *The Making of Place. Modern and Contemporary Gardens*. London: Reaktion Books
15. Hunt, J. D. (2022). *Genius Loci, an Essay on the Meanings of Place*. London: Reaktion Books Ltd, 216 p.
16. Young, C., et al. (2020). Psychological restoration in urban gardens related to garden type, biodiversity, and garden-related stress. *Landscape and urban planning*, vol. 198, 103777. Doi: 10.1016/j.landurbplan.2020.103777.
17. Yuan, S., Browning, Matthew H.E.M., McAnirlin, O., Sindelar, K., Shin, S., Drong, G., Hoptman, D. & Heller, W. (2023). A virtual reality investigation of factors influencing landscape preferences: Natural elements, emotions, and media creation. *Landscape and Urban Planning*, vol. 230, February 2023, 104616
18. Kačinskaitė, I. (2018). Romantinis parkas Lietuvos dvaro sodybos erdvėje. *Kultūros paminklai*, t. 22. Vilnius: Savastis, p. 100–116.
19. Kaplan, R., Kaplan, S. & Brown, T. (1989). Environmental preference: A comparison of four domains of predictors. *Environment and Behavior*, vol. 21, No 5, p. 509–530.
20. Kavaliauskas, P. (darbo vadovas) (2013). *Lietuvos Respublikos kraštovaizdžio erdvinės struktūros įvairovės ir jo tipų identifikavimo studija. I dalis: Kraštovaizdžio supratimo ir jo erdvinės struktūros pažinimo nuostatos*. Vilnius: Aplinkos ministerija, VU Geografijos ir kraštotvarkos katedra.
21. Kučinskienė, J., Gerikienė, V. (2011). Vaikų žaidimo aikštelių planavimo ypatumai. *Miestų želdynų formavimas*. Klaipėda, 1(8), p. 109–114.

22. Kučinskienė, J. ir Baravykaitė, D. (2012). Potyrių vietovės – šių dienų planavimo iššūkiai. *Miestų želdynų formavimas*. Klaipėda, 1(9), p. 95–101.
23. Kučinskienė, J. ir Baravykaitė, D. (2013). Potyrių vietovių kraštovaizdžio planavimo ypatumai: regėjimo pojūtis. *Miestų želdynų formavimas*. Klaipėda, 1(10), p. 138–147.
24. Kučinskienė, J. ir Baravykaitė, D. (2014). Potyrių vietovių kraštovaizdžio planavimo ypatumai: uoslės (kvapo) pojūtis. *Miestų želdynų formavimas*. Klaipėda, 1(11), p. 119–128.
25. Kučinskienė, J. ir Baravykaitė, D. (2015). Potyrių vietovių kraštovaizdžio planavimo ypatumai: lytėjimo pojūtis. *Miestų želdynų formavimas*. Klaipėda, 1(12), p. 189–195.
26. Kučinskienė, J. ir Baravykaitė, D. (2016). Potyrių vietovių kraštovaizdžio planavimo ypatumai: regėjimo pojūtis. *Miestų želdynų formavimas*. Klaipėda, 1(13), p. 202–208.
27. Kučinskienė, J. ir Baravykaitė, D. (2017). Potyrių vietovių kraštovaizdžio planavimo ypatumai: skonio pojūtis. *Miestų želdynų formavimas*. Klaipėda, 1(14), p. 121–126.
28. *Lietuvos kraštovaizdžio architektų darbai 2008–2018* (sudarytojas M. Pilkauskas) (2018). Vilnius: LKAS, p. 41–45.
29. Lichaczow, D. (1991). *Poezja ogrodów. O semantyce stylów ogrodowo-parkowych*, przel. Kaja Natalia Sakowicz, red. nauk. Jan Tazynadłowski. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolinski.
30. Malakauskienė, R., Gerikienė, V. (2012). Šiuolaikinių žaliųjų erdvių formavimo tendencijos istorinių parkų kontekste. *Miestų želdynų formavimas*. Klaipėda, 1(9), p. 108–115.
31. Nassauer, J. I. (2012). Landscape as medium and method for synthesis in urban ecological design. *Landscape and Urban Planning*, vol. 106, p. 221–229.
32. Pozzana, Mariachiara (2011). Une stratégie pour la conservation et le développement du parc de Traku Vokė à Vilnius | A strategy for conserving and developing the Traku Voke Park in Vilnius. *Edouard'o André šiaurės parkų kelias: mokslo darbai*. Vilnius, 2011, p. 42–46.
33. Pudelska K., Rojek K. (2011). Kwiatowe elementy roślinne w XIX-wiecznych polskich ogrodach krajobrazowych w świetle literatury ogrodowej. *Teka Kom. Arch. Urb. Stud. Krajobr. – OL PAN*, s. 71–80.
34. Purs, I. (2017). Pranešimas “Seasons and Weather in the Landscape and Airspace” Baltijos jūros regiono kraštovaizdžio architektūros seminare „Landscape for Quatro Stagioni“, Vilnius, 2017-01-28.
35. Strumiłło, J. (1834). *Ogrody północne*, przez Jozefa Strumiłłę, t. 2. Wilno: Nakładem autora, 1834.
36. Tauras, A. (1989). *Mūsų parkai*. Vilnius: Mokslas, p. 143–149.

Historical Park as a Place of Emotions and Experiences - from Functional to Emotional Green Zoning

(Received in January, 2024; Accepted in February, 2024; Available Online from 10th of May, 2024)

Summary

The article presents and examines the methodology of emotional zoning of the historical park. The article emphasizes the aspects of the creation of landscape architecture objects, urban planning, which are relevant and significant in the renovation processes of old, historical greenery, and innovative idea for the further development of Lithuanian landscape architecture.

The method of emotional zoning of the park was applied in the restoration project of the Ilzenberg manor park (Rokiškis district); it was written about in previous publications (Deveikienė and Deveikis, 2018; Pilkauskas, 2018, pp. 41–45). The emotional zoning of the Traku Vokė manor park, like other parks of Counts Tyszkiewicz manors designed by E.F. André in Lithuania, can be implemented when creating programs for socio-cultural adaptation of the park.

Highlighting and purifying the emotions provided by the historical park is inseparable from the utilitarian or functional zoning of the park territory. The emotional zoning of the manor park and its criteria give the functional zones an aesthetic quality, additional emotional potential, and strengthen the effect of the expression of experiences and possibilities. The elements of the historical greenery gain or regain their compositional importance, the development and maintenance program of bioconstructions can be proposed for the selected emotional zones in the manor park management project, and the perspective of understanding the structure of the historical greenery is drawn. The management of the historical park becomes modern and at the same time preserves the uniqueness of the area and the object.

